

کژگزینی و کژمنشی و روش‌های مدیریت آنها در بانک‌های تخصصی و طرح پیشنهادی مجلس شورای اسلامی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۸/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۹/۱۴ محمدنقی نظریور*

مریم اولاد**

چکیده

هم‌اکنون که بیش از سه دهه از اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا با خصوصیات منحصربه‌فرد آن می‌گذرد، مشکلات و کاستی‌های اجرایی عقود، به‌خصوص عقود مشارکتی، باعث شده است بسیاری از معاملات بانکی در قالب عقود غیرمشارکتی صورت گیرند. از چالش‌های پیش‌روی نظام بانکداری بدون ربا، مسئله اطلاعات نامتقارن میان بانک و متقاضی تسهیلات در قراردادهای مشارکتی است. وجود اطلاعات نامتقارن موجب بروز پدیده کژگزینی و کژمنشی در بازارها می‌شود. در پاسخ به سؤال اصلی مقاله مبنی بر اینکه راه‌های مدیریت کژگزینی و کژمنشی در بانک‌های تخصصی کدامند؛ با روش توصیفی-تحلیلی به بررسی این فرضیه‌ها می‌پردازد که راه‌های متعددی، از جمله غربال‌گری و نظارت، رابطه بلندمدت با بانک و تعهد تسهیلات اعطایی برای مدیریت کژگزینی و کژمنشی مؤثر هستند. نتایج حاصل از تحقیق نشان می‌دهد که بانک‌های تخصصی از بین راه‌های مدیریت کژگزینی و کژمنشی، بیشترین توجه و دقت خود را روی بررسی دقیق طرح و نظارت اعمال می‌کنند و طرح پیشنهادی مجلس شورای اسلامی می‌تواند با ارائه روش‌هایی، این دو مشکل را برای بانک‌هایی که از عقود مشارکتی استفاده می‌کنند، مدیریت نماید.

واژگان کلیدی: اطلاعات نامتقارن، کژگزینی، کژمنشی، غربال‌گری، بانک‌های تخصصی.

طبقه‌بندی JEL: D82, G20, G21, G24.

*. دانشیار دانشکده اقتصاد و علوم سیاسی دانشگاه مفید (Nazarpur@mofid.ac.ir).

** . کارشناس ارشد علوم اقتصادی (Maryam.oulaad@gmail.com).

مقدمه

تجربه بیش از سی سال بانکداری بدون ربا در کشور گویای این است که الگوی عملیاتی نظام بانکداری بدون ربا، منحصر به یک الگو نیست؛ بلکه بانک یا هر مؤسسه غیربانکی باید به گونه‌ای عمل کند که مطابق با نیازها و اهداف آن باشد و حتی به‌طور جزئی‌تر چه‌بسا شعبه‌های یک بانک هم می‌توانند متناسب با نیازها و اهداف الگوی عملیاتی خاصی را انتخاب کنند. به‌طور مثال، بانک‌های تخصصی که تمرکز این مطالعه بر روی آنهاست، اگر بخواهند عقود مشارکتی را اجرا کنند، باید وضعیت به‌گونه‌ای برای آنها فراهم باشد که این بانک‌ها تمایل به اجرای واقعی این گونه عقود داشته باشند. اما زمانی که به بانکداری مشارکتی در کشور نگاه می‌کنیم، شاهد ابهاماتی هستیم که بانکداری بدون ربا با آن روبه‌روست و تمامی بانک‌ها بیشتر به‌سوی عقود مبادله‌ای تمایل دارند و از آن استفاده می‌کنند؛ چون سود آن از پیش تعیین شده است.

امروزه مسائل اخلاقی نوعاً در اقتصاد کلاسیک جایگاه خود را از دست داده؛ لذا در دنیای واقعی، اقتصاد با کمبود و عدم تقارن اطلاعات مواجه است. بنابراین با عدم تقارن اطلاعاتی، به‌دلیل عدم تأکید بر موضوعات اخلاقی و حقوقی، امکان کژگزینی و کژمنشی و مسئله کارفرما-کارگزار به‌وجود می‌آید و در نتیجه کارایی و بهره‌وری اقتصاد دچار مشکل می‌شود (صادقی و آسایش، ۱۳۹۴: ۹). به‌دلیل این مشکلات، بانک از سرمایه‌گذاری‌های سودآور که می‌توانند برای توسعه و رشد اقتصادی مفید باشد، چشم‌پوشی می‌کند و به‌سمت اعطای تسهیلات با سود ثابت می‌رود؛ چون درجه ریسک‌پذیری آن خیلی کمتر است و بانک تصور می‌کند با وجود این مشکلات کژگزینی و کژمنشی کمتر می‌شود. با توجه به اهمیت نقش بانک‌ها در رشد و توسعه اقتصادی کشور در این مطالعه به مشکلات کژگزینی و کژمنشی موجود در بانک‌ها پرداخته شده است.

بانک‌های تخصصی در بیشتر کشورهای جهان، از جمله مؤسسات مهم توسعه‌ای به

شمار می‌آیند که نقش آنها به‌عنوان ابزار اعمال سیاست‌های توسعه‌ای دولت، جلب مشارکت بخش خصوصی و هدایت منابع پولی و مالی به‌سمت امور تولیدی حائز اهمیت است. همین نقش‌ها را بانک‌های تخصصی در کشور ما نیز برعهده دارند و به‌عنوان تأمین‌کننده بخشی از منابع مالی موردنیاز بخش‌های اقتصادی کشور عمل می‌کنند (میلانی، ۱۳۷۶: ۶۷).

بررسی مباحث مربوط به بانکداری اسلامی از آنجاکه یکی از بخش‌های نظام اقتصادی اسلام است که چارچوب‌های نظری آن مطابق با فقه اسلامی تنظیم و در جامعه تحقق عملی یافته و قابلیت ارزیابی و سنجش دارد، نسبت به بخش‌هایی از نظام اقتصادی اسلام که هنوز تحقق نیافته، نظیر نظام مالیاتی اسلام که عمدتاً در حد نظریه باقی مانده، از اهمیت بسزایی برخوردار است.

در پاسخ به سؤال اصلی مقاله مبنی بر اینکه راه‌های مدیریت کژگزینی و کژمنشی در بانک‌های تخصصی کدامند؛ با روش توصیفی-تحلیلی به بررسی این فرضیه‌ها می‌پردازد که راه‌های متعددی، ازجمله غربال‌گری و نظارت، رابطه بلندمدت با بانک و تعهد تسهیلات اعطایی برای مدیریت کژگزینی و کژمنشی مؤثر هستند. نتایج حاصل از تحقیق نشان‌دهنده این است که بانک‌های تخصصی از بین راه‌های مدیریت کژگزینی و کژمنشی بیشترین توجه و دقت خود را روی بررسی دقیق طرح و نظارت اعمال می‌کنند و طرح پیشنهادی مجلس شورای اسلامی می‌تواند با ارائه روش‌هایی، این دو مشکل را برای بانک‌هایی که از عقود مشارکتی استفاده می‌کنند، مدیریت نماید.

در ادامه ضمن بیان پیشینه و ادبیات موضوع، به بررسی کژگزینی و کژمنشی پرداخته و همچنین راه‌های مدیریت کژگزینی و کژمنشی در بانک‌های تخصصی بیان می‌شود. سپس روش‌های مدیریت کژگزینی و کژمنشی ارائه‌شده در طرح مجلس موردنقد و بررسی قرار می‌گیرند. در پایان نیز به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری می‌پردازیم.

۱. پیشینه و ادبیات موضوع

با گذشت نزدیک به سه دهه از پیدایش مؤسسات مالی و بانکی، امروزه بانک‌ها از سودمندترین نهادهای حقوقی و مالی در همه جامعه‌های بشری شناخته شده‌اند. یکی از مشکلات موجود در بانک‌ها کژگزینی و کژمنشی است. براین اساس و برای رفع مشکلات موجود در عقود مشارکتی در بانکداری بدون ربا مطالعات متعددی انجام شده است که در ادامه در دو بخش مطالعات داخلی و خارجی به آنها پرداخته می‌شود.

۱.۱. مطالعات داخلی

نصرآبادی و شعبانی (۱۳۸۷)، در مقاله‌ای تحت عنوان «چالش‌های بانک در اجرای قرارداد مشارکت در سود و زیان و راهکارهای آن»، با روش توصیفی-تحلیلی، چالش‌هایی که بانک در اجرای صحیح قراردادهای مشارکت دارد را به سه دسته: الف) لزوم نظارت و دخالت در فعالیت اقتصادی و در نتیجه استفاده از برخی ناظران که موجب افزایش هزینه‌های بانک خواهد شد؛ ب) مشکل اطلاعات نامتقارن و بی‌اعتنایی به گزارش سود و زیان از طرف متقاضی؛ ج) نااطمینانی نسبت به نتایج فعالیت اقتصادی و به این نتیجه دست یافتند که ریسک سوخت شدن منابع و ریسک بازار، تقسیم کرده و در پایان برای اجرا صحیح قرارداد مشارکت و نیز برطرف ساختن چالش‌های آن راهکارهایی ارائه کرده‌اند.

نظری (۱۳۸۷)، در مقاله‌ای تحت عنوان «نظریه مشارکت در سود و زیان، چالش‌ها و راهکارها» با روش توصیفی-تحلیلی، به این نتیجه دست یافتند که مشکل اساسی بانکداری بدون ربا فقدان زیرساخت‌های نهادی مناسب همچون وجود اطلاعات نامتقارن، هزینه‌های مربوط به کنترل و نظارت و انتخاب نامعکوس جهت اجرای نظریه مشارکت در سود است. درواقع بانکداری اسلامی هرچند از راه مشارکت در سود و زیان نمی‌تواند جهت رفع نیازهای دولتی، تأمین مالی کند، اما از راه قرارداد استصناع یا فروش اقساطی می‌تواند سرمایه خود را به کار گیرد. همچنین حل مشکل انتخاب معکوس را

باید در تأسیس نهادهای مناسب جست‌وجو کرد.

طغیانی و صادقی (۱۳۹۴)، در مقاله‌ای تحت عنوان «تحلیل مسئله اطلاعات نامتقارن در نظام بانکداری بدون ربا و راهکارهای آن»، این پژوهش با بهره‌گیری از روش کتابخانه‌ای، به معرفی مسئله اطلاعات نامتقارن بین بانک و متقاضیان تسهیلات در قراردادهای مشارکتی و راهکارهای مقابله با این مسئله می‌پردازد و ضمن بهره‌گیری از ادبیات اقتصاد قراردادهای، الگویی ریاضی را به‌عنوان راهکاری برای مقابله با بخشی از مسئله ارائه می‌دهد. براساس این الگو بانک در طراحی قراردادهای نه تنها بازده خود را حداکثر می‌کند، بلکه از طریق قراردادهای متفاوت، طیف‌های مختلف متقاضیان را ترغیب می‌کند که قرارداد مرتبط با نوع خود را برگزینند. بدین وسیله اطلاعات خصوصی آنها برای بانک آشکار شود. به این نتیجه دست یافته‌اند که بانک‌ها با به‌کارگیری راه‌حل‌های موجود به نحو مناسب و ایجاد راهکارهای جدید می‌توانند بر این مشکل غلبه کنند و زیان‌های ناشی از آن را کاهش دهند.

۱,۲. مطالعات خارجی

ایمان و اقبال (۲۰۱۴) در مقاله مشترکی تحت عنوان «ارزیابی ریاضی در مقاوم بودن سازوکار PLS علیه مشکلات کژگزینی و کژمنشی» با روش توصیفی-تحلیلی، به این نتیجه دست یافتند که بسیاری از بانک‌های متعارف، سیستم مالی و بانکی‌شان تحت بهره انجام می‌شود، که در معرض مشکلات اطلاعات نامتقارن است و به‌طور اخص نشان داده‌اند که طرح PLS یک مکانیسم ذاتی برای غلبه بر مشکلات کژگزینی و کژمنشی دارد و به این نتیجه دست یافته‌اند که قرارداد PLS برای مشکلات نسبتاً مقاوم است.

این مطالعه درصدد است با شناخت جامع از کژگزینی و کژمنشی در بانک، راه‌های برای مدیریت چنین مشکلاتی در روش PLS را بررسی کند، ویژگی دیگر این تحقیق بررسی موردی بانک‌های تخصصی است که به شکل تخصصی به تأمین مالی در قالب عقود مشارکتی می‌پردازند. همچنین آثار آن را در گسترش بیشتر بانکداری بدون ربا

مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد. بنابراین در این مطالعه روش‌های مدیریت کژگزینی و کژمنشی در بانک‌های تخصصی ارائه گردیده و سرانجام روش‌های مدیریت این دو مشکل در طرح پیشنهادی مجلس شورای اسلامی با طرح پیشنهادی مقاله مقایسه و نقد و بررسی شده است.

۲. کژگزینی و کژمنشی

یکی از مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده در بانک‌ها اطلاعات است. در شرایط عدم اطمینان اطلاعات عامل مهمی به حساب می‌آید. بنابراین بانک‌ها بایستی تلاش کنند گردش اطلاعات در بانک را کارا نمایند و از منافع حاصل از آن کمال بهره‌برداری را بنمایند. در شرایطی که کژمنشی وجود دارد هزینه بسیار بیشتر از شرایطی است که اطلاعات متقارن وجود دارد. عدم تقارن اطلاعات موجب پدید آمدن کژگزینی و کژمنشی^۱ در بانکداری بدون ربا می‌شود.

عدم تقارن اطلاعات اشاره به وضعیتی دارد که در یک قرارداد مالی یکی از طرفین (بانک)^۲ دارای اطلاعات بسیار کمتری از طرف دیگر است، که همین منجر به مشکلاتی از قبیل کژگزینی یا انتخاب بد می‌شود که افراد از وضعیت ریسک طرح یا سرمایه‌گذاری خود مطلع باشند، اما بانک از آن مطلع نباشد. در این صورت سیاست‌هایی که بانک ارائه می‌دهد، نسبت به سیاست‌هایی که اگر امکان‌پذیر بود، به‌طور جداگانه ارائه دهد، کارایی کمتری دارند. کژمنشی وقتی مطرح می‌شود که مشتریان یک بانک بتوانند تعهدات خود به بانک را بدون اینکه خود بانک از آن مطلع شود، تحت تأثیر قرار دهند. یا به عبارت دیگر تعهد بانک (تعهد بانک از جمله اعطای تسهیلات است و با وجود مخاطرات بانک

۱. عوامل مؤثر بر کژگزینی و کژمنشی عبارتند از: اطلاعات پنهان، تعدد عقود، نبود کارشناسان خبره و آموزش کارکنان، عدم شناخت خصوصیات مشتری (ریسک اعتباری، سلیقه مشتری و...)، فقدان نظارت و کنترل، عدم سازوکار تشویق و تنبیه، نبود رقابت در تعیین سهم سودها.

۲. عدم تقارن اطلاعات فقط از جانب گیرنده تسهیلات مطرح است.

با مشکل در اعطای تسهیلات مواجه می‌شود و برای آینده بانک وضعیت خوبی پیش‌بینی نمی‌شود) از طریق اقدامات مشتریان که اطلاعات بانک در مورد آنها ناقص است، تحت تأثیر قرار دهد و بنابراین وضعیت وقوعی برای بانک قابل مشاهده نیست. ریسک کژمنشی در اعطای تسهیلات مشارکتی خود به دو صورت ذیل حادث می‌شود: اول: به شکل اقدام پنهان‌شده، مانند اینکه تسهیلات دریافتی در موضوع دیگری غیر از موضوع اصلی دریافت تسهیلات به کار گرفته شود یا فعالیت با ریسک بالا به کار گرفته می‌شود.

دوم: اعلام نکردن سود واقعی یا درآمد فعالیت موردنظر توسط مشتری است که دریافت‌کننده تسهیلات در این راستا اقداماتی انجام می‌دهد که در راستای منافع پرداخت‌کننده تسهیلات نباشد.

کیفیت اجرای بانکداری بدون ربا در کشور با بانکداری ایدئال آن و آنچه به صورت گسترده در ادبیات بانکداری بدون ربا موردتوجه قرار گرفته، فاصله دارد. در استفاده از عقود مشارکتی در بانکداری بدون ربا با مشکلاتی همچون کژگزینی و کژمنشی مواجهیم.

از آنجاکه بانک‌های تخصصی در پرداخت تسهیلات از عقود مشارکتی و مبادله‌ای استفاده می‌کنند و عقود مشارکتی نسبت به دیگر عقود با ریسک بیشتری در معرض کژمنشی قرار دارند. در به کارگیری روش PLS بدون در نظر گرفتن تضمین‌های کافی، ممکن است به ورشکستگی بانک‌ها منجر شود. همین موجب شده که بانک‌ها بیشتر از عقود مانند فروش اقساطی برای تأمین مالی استفاده کنند که از لحاظ شاخص‌های اجتماعی در رتبه پایین‌تری قرار گرفته، ولی احتمال ریسک را به حداقل می‌رسانند. در اینجا لازم است راهکارهایی برای کنترل و مدیریت کژگزینی و کژمنشی بیان شود تا زمینه‌های گسترش بانکداری بدون ربا و به دنبال آن استفاده بیشتر از عقود مشارکتی فراهم آید و آسیب‌های اقتصادی یا اجتماعی این مشکلات به حداقل رسانده شود.

۳. چگونگی ارتباط بین اطلاعات بانک و کژگزینی و کژمنشی

نخستین عامل که به طور مستقیم با تخصص بانک‌ها مرتبط است؛ ناشی از روابط خاصی است که آنها به لطف تجربه و تخصص انباشته‌شان با مشتریان خود برقرار می‌کنند. مؤسسه‌های اعتباری، مانند بانک‌ها با توجه به این امر در مدیریت ریسک اعتباری دارای مزیت نسبی هستند و آنها را قادر می‌سازد مسائل و مشکلات مربوط به اطلاعات نامتقارن را کاهش دهند. این مزیت نسبی در یک محیط بی‌ثبات‌تر ممکن است مختل شود (نصراله‌ی و جانی اشنی، ۱۳۹۳: ۷۹).

بانک یک نهاد مالی است و به همین دلیل نیروهای انسانی و زیرساخت‌های اداری و تشکیلاتی آن متناسب با امور مالی طراحی شده است؛ در نتیجه حتی اگر بانک بخواهد مشارکت را به صورت دقیق انجام دهد، نمی‌تواند به سبب کمبود توان کارشناسی و اجرایی، وارد مراحل ساخت و بهره‌برداری از یک پروژه شود یا حتی بر آن نظارت داشته باشد. برای مثال، نیروی انسانی فعال در بانک چگونه می‌تواند در مورد حسن اجرا در ساخت یا بهره‌برداری یک پروژه فناوری زیستی در حوزه اصلاح نباتات نظارت داشته باشد (طالبی و کیانی، ۱۳۹۱: ۴۸). در زمانی که متقاضی تسهیلات به بانک مراجعه می‌کند، به مراتب اطلاعات بانک از متقاضی کمتر است و احتمال انتخاب نادرست از سوی بانک وجود دارد؛ چون ارزیابی درستی انجام نداده که این می‌تواند به دو دلیل باشد. شناخت ناکافی از فرد از یک سو و عدم ارزیابی درست از طرح پیشنهادی از سوی دیگر، که در این زمینه برای بانک مشکل کژگزینی به وجود می‌آید و در ادامه این اطلاعات ناقص بانک، با این فرد قرارداد منعقد می‌شود و فرد ممکن است سود به دست آمده را کمتر از آنچه بوده، گزارش دهد که مشکل کژمنشی نیز به وجود می‌آید.

با وجود مشکلات ناشی از تخریب توانایی بازپرداخت مشتریان خود یا کاهش ارزش بازاری سبد دارایی‌هایشان بعضی از بانک‌ها، ممکن است تلاش کنند خود را همانند یک قمارباز درگیر فعالیت‌های مخاطره‌آمیزتر کنند. به طور مشابه برداشت بانک‌ها از وجود ضمانت ضمنی، برای مثال «اعتقاد به اینکه تا ورشکستگی فاصله زیادی است»

یا احتمالاً «وجود یک نظام تضمین سپرده بیش از حد سخاوتمندانه»، ممکن است برخی از مؤسسه‌های اعتباری (بانک‌ها) اولویت سرمایه‌گذاری بیش از حد مخاطره‌آمیز را القا کند (نصرالهی و جانی‌اشنی، ۱۳۹۳: ۸۰). البته این عکس حالت قبل است که به‌ندرت پیش می‌آید؛ چون نه بانک‌های داخلی تمایل به این کار دارند و نه بانک مرکزی این اجازه را به آنها می‌دهد که سپرده‌های مشتریان به خطر بیفتند.

بانک‌ها و مقامات قانونی روش‌های مطلوبی در محدود کردن مشکل کژمنشی دارند. در ایران، کارآفرین یا طرف قرارداد مشارکت به‌طور کامل به شکل قرض‌گیرنده‌ای که باید بدهی خود را حتی در صورت زیان بازپرداخت کند، برخورد می‌شود (وایسر، ۱۳۹۰: ۱۴۹). به نظر می‌رسد طراحان قانون هنگام تصویب بانکداری بدون ربا موافق چنین روندی نبودند که طرف قرارداد فقط متحمل ضرر در صورت وقوع آن باشد؛ زیرا وقتی فردی از بانک تسهیلات مشارکتی اخذ می‌کند، هرچند سود انتظاری از قبل مشخص می‌شود؛ ولی باید سود در پایان قرارداد مشخص و تسویه نهایی براساس سود پایان دوره صورت پذیرد.

۴. روش‌های مدیریت گزگزینی و کژمنشی در بانک‌های تخصصی

بانک‌های تخصصی در بیشتر کشورهای جهان، جزء مؤسسات مهم توسعه‌ای به شمار می‌آیند که نقش آنها به‌عنوان ابزار اعمال سیاست‌های توسعه‌ای دولت، جلب مشارکت بخش خصوصی و هدایت منابع پولی و مالی به‌سمت امور تولیدی حائز اهمیت است. همین نقش‌ها را بانک‌های تخصصی در کشور ما نیز برعهده دارند و به‌عنوان تأمین‌کننده بخشی از منابع مالی مورد نیاز بخش‌های اقتصادی کشور عمل می‌کنند (میلانی، ۱۳۷۶: ۶۷). این بانک‌ها از یک طرف در عرصه خاصی از بخش‌های اقتصادی فعالیت می‌کنند و می‌توانند طرح‌های اقتصادی را با استفاده از نیروی انسانی متخصص نظارت و کنترل کنند و از طرف دیگر مشتریان خاص خود را دارند که به‌طور معمول چه در طرف سپرده‌گذاران و چه در طرف متقاضیان تسهیلات، افراد ریسک‌پذیر

بوده و برای کسب سود انتظاری بالاتر حاضرند مراتبی از ریسک را بپذیرند، بهترین گزینه برای این بانک‌ها استفاده از قراردادهای مشارکتی است (موسویان، ۱۳۸۵: ۳۲). بانک‌های تخصصی در کنار استفاده از عقود مشارکتی از عقود مبادله‌ای نیز استفاده می‌نمایند. این بانک‌ها برای کاهش کژگزینی و کژمنشی درصدد هستند با بررسی دقیق طرح و ارزیابی آن کژگزینی را کاهش دهد و با نظارت دقیق و مداوم و استفاده از مشاور و هیئت بازرسی از مشکل کژمنشی بکاهد و با استفاده از این دو روش تلاش می‌کنند اطلاعات خود را افزایش و مشکلات ناشی از عدم اطلاعات را تا حد امکان کاهش دهد.

کژگزینی و کژمنشی دو مشکل بازار تسهیلات هستند؛ و این دو مشکل بیشتر در افراد پرریسک پدیدار می‌شود. بانک امکان ندارد که از همه اطلاعات مشتری آگاهی پیدا کند؛ بنابراین با پرداخت تسهیلات به این افراد، بانک کمترین مطلوبیت را کسب کرده و امکان بازپرداخت تسهیلات توسط این افراد به دلیل ریسک بالا نیز کم است.

نهادهای مالی برای اینکه سودآور باشند، باید بر مشکلات کژگزینی و کژمنشی غلبه کنند؛ زیرا این مشکلات موجب می‌شوند نکول وام‌ها محتمل‌تر شود. زمانی که کژگزینی و کژمنشی اتفاق بیفتد، سودآوری بانک کاهش می‌یابد؛ زیرا گیرنده تسهیلات ممکن است تسهیلات را در زمینه دیگری مصرف نمایند یا سود خود را کمتر از واقع بیان کند که در هر دو صورت سود بانک کاهش می‌یابد. همچنین با وجود کژگزینی و کژمنشی نکول تسهیلات نیز ممکن است اتفاق افتد؛ بنابراین این دو مشکل (کژگزینی و کژمنشی) موجب روی دادن نکول و کاهش سود بانک می‌شود. تلاش‌های مؤسسات مالی برای حل این مشکلات به توضیح تعدادی از اصول مدیریت ریسک کمک می‌کند. غربال‌گری و نظارت، برقراری روابط بلندمدت با مشتری، تعهد پرداخت (آتی) وام، وثیقه، مانده جبرانی و سهمیه‌بندی اعتبار، مهم‌ترین این اصول هستند.

۵.۱. غربال^۱ و نظارت^۲

وجود اطلاعات نامتقارن در بازارهای تسهیلات، امری بدیهی است؛ زیرا تسهیلات‌دهندگان در مقایسه با تسهیلات‌گیرندگان از اطلاعات کمتری در ارتباط با فرصت‌های سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های مختلف برخوردارند. لذا در چنین وضعیتی دو موضوع غربال و نظارت جهت انجام فرایند ایجاد اطلاعات توسط نهادهای مالی به وجود می‌آید.

۵.۱.۱. غربال کردن و بررسی طرح

وجود کژگزینی در بازار تسهیلات ایجاب می‌کند مؤسسات مالی ریسک‌های اعتباری بد را از ریسک‌های خوب غربال کنند تا تسهیلاتشان سودآور باشند. برای انجام غربال‌گری مؤثر، مؤسسات مالی باید اطلاعات قابل‌اتکایی از متقاضیان تسهیلات جمع‌آوری کنند. غربال‌گری و در کنار آن، جمع‌آوری مؤثر اطلاعات، یکی از اصول مهم مدیریت کژگزینی و کژمنشی است.

برای ترغیب به آشکارسازی اطلاعات، وقتی طرف مطلع اقداماتی انجام می‌دهد تا اطلاعات خصوصی‌اش را آشکار کند، این پدیده «علامت‌دهی» نامیده می‌شود؛ ولی وقتی طرف غیرمطلع اقداماتی انجام می‌دهد که طرف مطلع را برای آشکارسازی اطلاعات خصوصی‌اش ترغیب کند، این پدیده «غربال کردن» نامیده می‌شود (میرجلیلی، ۱۳۸۸: ۱۵۸). فرایند غربال‌گری و جمع‌آوری اطلاعات هنگام اعطای تسهیلات کسب و کار نیز به این شکل است که متصدی تسهیلات باید اطلاعاتی راجع به سود و زیان شرکت و نیز دارایی‌ها و بدهی‌های آن کسب کند. او همچنین باید احتمال موفقیت آتی و کسب‌وکار را ارزیابی کند. بنابراین متصدی تسهیلات علاوه بر دریافت اطلاعاتی مثل ارقام فروش، می‌تواند پرسش‌هایی نیز درباره برنامه‌های آتی شرکت، نحوه استفاده از تسهیلات و رقابت در صنعت بپرسد. حتی ممکن است برای کسب شناختی دست‌اول و

مستقیم از فعالیت‌ها، از آن شرکت بازدید کند. خلاصه آنکه برای اعطای تسهیلات، برای کسب و کار، مؤسسات مالی باید جست‌وجوگر باشند. بانک‌های تخصصی قبل از انعقاد قرارداد به بررسی دقیق طرح موردنظر و ارزیابی آن می‌پردازد و تا زمانی که از تمام شرایط از جمله سودآوری، اطمینان از بازگشت اصل و سود طرح، شرایط اقتصادی و محیطی برای اجرای آن و... فراهم نباشد، تسهیلات را اعطا نمی‌کنند. کاربرد این روش در این بانک در کنار روش نظارت از اصلی‌ترین موارد است.

۵.۱،۲. نظارت

در نظام بانکداری بدون ربا (بهره) در مقایسه با نظام بانکداری سنتی، مفهوم نظارت از لحاظ شکل و محتوا اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌نماید. نظارت را در بانکداری بدون ربا می‌توان این‌گونه تعریف نمود: اعمال کلیه تمهیدات و اقدامات کنترلی لازم و ناظر بر تسهیلات اعطایی از جنبه مصرف درست منابع در چارچوب عقود و قراردادهای منعقد و بازگشت به موقع اصل منابع و سود موردانتظار یا پیش‌بینی شده با استفاده از مستندات در جریان اجرای قراردادها.

روش‌های نظارت در تسهیلات مشارکتی، به‌کارگیری منابع در اموری که تعیین شده و سپس بازگشت منابع و سود موردانتظار بانک براساس واقعیت‌های انجام‌شده موردنظر است. در تسهیلات اعطایی در ارتباط با انجام عمل، هدف، انجام کار پیش‌بینی شده و صرف منابع در همان بخش است (جمشیدی، ۱۳۹۲: ۷۹-۸۰). بعد از آنکه یک قرارداد وام^۱ به نتیجه رسید، بانک موظف است درخصوص اصول اطمینان از اینکه وجوه فراهم‌شده برای مقاصد مشخص به مصرف رسیده‌اند، قرض‌گیرنده را ارزیابی کند. این ارزیابی به منظور حداقل کردن کژمنشی است؛ به‌طوری‌که قرض‌گیرنده پس از دریافت وجوه، آن را در امری زیان‌آور

۱. در ترجمه این متن از عبارت وام استفاده شده است؛ ولی در کلمات تخصصی در بانکداری اسلامی اقتضا می‌کند از کلمه تسهیلات به‌جای وام استفاده شود؛ زیرا وام ترجمه Loan به‌معنای قرض است و در بانکداری اسلامی قرض اساساً سودی برای بانک ندارد. براین‌اساس از تسهیلات مبادله‌ای و مشارکتی برای کسب سود استفاده می‌شود.

برای تأمین‌کننده مالی صرف نکند (وایسر، ۱۳۹۰: ۱۴۱-۱۴۲).

در تأمین مالی به شکل مشارکت در سود و زیان نیاز به نظارت از نزدیک است. البته این امر قدری گران است؛ زیرا هزینه‌های کارشناسی زیادی می‌طلبد. ارزیابی در سیستم مشارکت در سود و زیان فقط منتهی به نگاهی ساده به نسبت‌های مالی نخواهد بود. وضعیت مشتریان باید همواره بررسی شود و شایان ذکر است که استانداردسازی فرایند نظارتی بسیار دشوار و نیازمند گذشت زمان است (همان: ۱۴۶). یکی از روش‌هایی که بانک‌های تخصصی روی آن خیلی تأکید دارند، نظارت است که بانک به طرق مختلف بر طرح‌های اعطایی نظارت دارد، از جمله نظارت حین اجرای طرح، بازدید متعدد و دوره‌ای از طرح، نظارت بر اینکه طرح در همان محل مورد استفاده قرار گرفته، استفاده از مشاور، شرکت بازرسی در مواقعی که بانک با شرکت خارجی قرارداد انعقاد می‌کند. همه این تدابیر را به کار می‌گیرند تا از اعطای تسهیلات برای طرح موردنظر مطمئن شوند. در اینجا نیز فرد گیرنده تسهیلات، تلاش خود را در اجرای درست طرح به کار می‌گیرد و چون می‌داند که تحت کنترل است، درصد تخلف و ایجاد مشکل کژمنشی کاهش می‌یابد.

۵,۲. رابطه بلندمدت با متقاضیان

یک راهکار دیگر مدیران نهادهای مالی برای کسب اطلاعات درباره مشتریان، برقراری روابط بلندمدت با مشتری است که یکی از اصول مهم مدیریت کژگزینی و کژمنشی تلقی می‌شود. اگر یک گیرنده تسهیلات احتمالی، مدت زیادی نزد مؤسسه اعتباری حساب جاری یا پس‌انداز داشته است، متصدی تسهیلات می‌تواند به عملکرد قبلی حساب وی نگاه کند و اطلاعات زیادی درباره‌ی وی کسب کند. تراز حساب‌های جاری و پس‌انداز، اطلاعاتی مثل میزان گردش حساب و نقدینگی گیرنده تسهیلات بالقوه و نیز زمان‌هایی از سال را که نیاز شدیدی به نقدینگی دارد، در اختیار متصدی تسهیلات قرار می‌دهد. نگاهی به چک‌های دریافتی گیرنده تسهیلات نیز طرف‌های کسب

و کار او را معلوم می‌سازد. اگر وام‌گیرنده قبلاً از این مؤسسه مالی تسهیلات گرفته باشد، سابقه‌ای از بازپرداخت‌های وی موجود است. بنابراین روابط بلندمدت با مشتری، هزینه‌های جمع‌آوری اطلاعات را کمتر و غربال‌گری کژگزینی و کژمنشی را آسان‌تر می‌سازد. نیاز نهادهای مالی به نظارت، بر اهمیت روابط بلندمدت با مشتری می‌افزاید. اگر گیرنده تسهیلات قبلاً از همان مؤسسه تسهیلات گرفته باشد، از قبل رویه‌های نظارت بر او برقرار شده است. پس هزینه‌های نظارت بر مشتریان باسابقه و بلندمدت، کمتر از چنین هزینه‌هایی برای مشتریان جدید است (میشکین و ایکینز، ۱۳۹۱: ۱۱۲۵). روابط بلندمدت مشتری با بانک موجب می‌شود که مشتری بتواند از بانک تسهیلات با نرخ کمتر دریافت کند، برای بانک این مورد بهتر است؛ زیرا هم هزینه نظارتی ندارد و هم ریسک اعتباری آن کمتر است. بنابراین روابط بلندمدت با مشتری، مدیران نهادهای مالی را قادر می‌سازد حتی با موارد پیش‌بینی‌نشده کژمنشی نیز کنار بیایند.

۵.۳. تعهدات تسهیلات اعطایی

بانک‌ها ابزار ویژه‌ای برای نهادینه کردن روابط بلندمدت با مشتری دارند که در اقتصاد متعارف تعهد پرداخت (آتی) وام نامیده می‌شود. تعهد وام، عبارت است از تعهد بانک (برای یک دوره زمانی معین آتی) درخصوص در اختیار گذاشتن وام تا یک مبلغ معین و با یک نرخ بهره ثابت یا در شکل رایج‌تر، با نرخ بهره‌ای مرتبط با یک نرخ بازاری. اکثر وام‌های تجاری و صنعتی بانک‌ها در قالب توافقات تعهد وام اعطا می‌شوند. مزیت تعهد پرداخت وام برای بنگاه این است که هنگام نیاز، یک منبع تأمین اعتبار دارد. مزیت تعهد پرداخت وام برای بانک این است که رابطه بلندمدت را تشویق و تقویت و جمع‌آوری اطلاعات را تسهیل می‌نماید (همان: ۱۱۲۶). بانک‌های تخصصی درصدد هستند که مشتریان خوش‌حساب و کاردان خود را حفظ کنند و در اعطای تسهیلات به‌صورت خط اعتباری عمل می‌کنند. از زمینه‌های مختلفی برای حفظ این افراد استفاده می‌کنند؛ برای نمونه تعهد اعطای تسهیلات با سود کمتر و مزایای بهتر تا موجب شود

مشتری به درستی به تعهدات خود عمل کند و تخلفی صورت نگیرد.

۵.۴. وثیقه^۱

وثیقه شامل میزان دارایی‌های آزاد قابل وثیقه ملکی، وثایق بانکی و امکان ضمانت شرکت مادر یا سایر شرکت‌هاست. برای تسهیلات با مبالغ بالا اعتباردهندگان ممکن است چندین نوع وثیقه درخواست کنند. وثیقه، دارایی باارزشی است که این اطمینان را به اعتباردهنده می‌دهد که تسهیلات، بازپرداخت خواهد شد و اعتبارگیرنده می‌تواند در صورت عدم پرداخت اعتبارگیرنده وثیقه شخص را به تصرف خود درآورد. یعنی زمانی که اعتبارگیرنده قادر نباشد بدهی خود را پرداخت نماید، اعتباردهنده می‌تواند عدم پرداخت را توسط این وثیقه جبران نماید (قنبری و تجلی، ۱۳۸۳: ۱۹۳).

شرط وثیقه برای وام، یکی از ابزارهای مهم مدیریت ریسک کژمنشی و کژگزینی است. اغلب به وام‌هایی که با این شرط پرداخت می‌شوند، وام‌های تأمین شده^۲ می‌گویند. وثیقه، دارایی تودیع شده نزد وام‌دهنده است که در صورت نکول وام‌گیرنده، بدهی وی را جبران می‌کند. وثیقه عواقب نامطلوب کژگزینی را تعدیل می‌سازد؛ زیرا زیان وام‌دهنده را، در صورت نکول وام‌گیرنده، کاهش می‌دهد. اگر وام‌گیرنده از بازپرداخت یک وام تأمین مالی شده امتناع ورزد، وام‌دهنده می‌تواند وثیقه را بفروشد و از محل عواید آن، زیان وام نکول شده^۳ را جبران کند. بنابراین شرط وثیقه، برای وام‌های نهادهای مالی وام‌دهنده، ابزار حفاظتی مهمی است و به همین دلیل، در وام‌های پرداختی این مؤسسات، بسیار رایج هستند (ملاکریمی، ۱۳۹۲: ۳۵). با دریافت وثیقه احتمال کژمنشی کاهش می‌یابد؛ زیرا بانک می‌تواند با وثیقه‌ای که از مشتری در دست دارد یا اینکه با توجه به ضامن گیرنده تسهیلات، او را به گزارش واقعی نتایج حاصل از تسهیلات وادار سازد.

1. Collateral.

۲. وام محفوظ یا وام در قبال تضمین نیز گفته می‌شود (Secured Loan).

۳. نکول (Default): وضعیتی که در آن کارگزار اقتصادی از تعهدات خود مرتبط با پرداخت بهره با اصل وام باز می‌ماند (کیث پیل بیم، ۱۳۹۱: ۹۱۹).

۵.۵. موجودی جبرانی^۱

یک شکل خاص از وثیقه که بانک‌ها هنگام اعطای وام تجاری درخواست می‌کنند، ترمیم مانده حساب است: بنگاه وام‌گیرنده باید یک حداقل مانده‌ای را در حساب جاری خود نزد بانک نگهداری کند. مانده‌های جبرانی، علاوه بر این که نوعی وثیقه هستند به افزایش احتمال بازپرداخت وام نیز کمک می‌کنند؛ بدین ترتیب که به بانک کمک می‌کنند بر وام‌گیرنده نظارت کند و در نتیجه، کژمنشی را به حداقل برساند. به طور خاص، بانک با ملزم کردن وام‌گیرنده به استفاده از یک حساب جاری نزد خود، می‌تواند عملکرد بنگاه در خصوص پرداخت چک‌هایش را، که متضمن اطلاعات خوبی درباره‌ی شرایط مالی وام‌گیرنده است، رصد کند. یا مثلاً فعالیت غیرعادی حساب می‌تواند حاکی از ورود به وام‌گیرنده به فعالیت‌های مخاطره‌آمیز باشد. تغییر طرف‌های مبادلاتی وام‌گیرنده نیز شاید بدین معنا باشد که وام‌گیرنده به دنبال حوزه‌های جدید کسب‌وکار است (میشکین و ایکینز، ۱۳۹۱: ۱۱۲۷). به این گونه زمانی که بنگاه یا شخصی متقاضی تسهیلات از بانک است و تسهیلات را دریافت می‌کند، باید حداقل مقداری از تسهیلات دریافتی را نزد بانک در حساب خود نگه دارد.

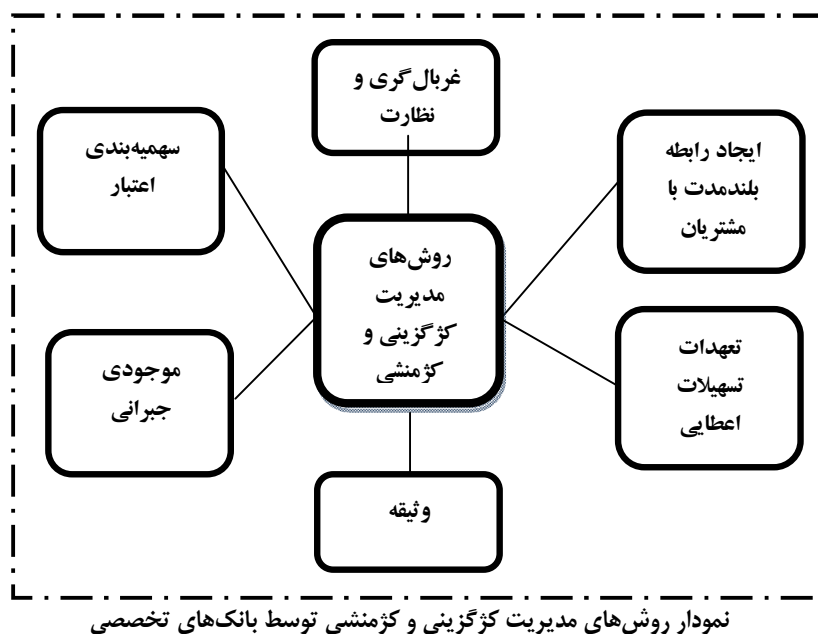
۵.۶. سهمیه‌بندی اعتبار^۲

یک راهکار دیگر مدیران موفق نهادهای مالی برای غلبه بر مشکلات کژگزینی و کژمنشی در اقتصاد رایج، سهمیه‌بندی اعتبار است. در این حالت، وام‌دهنده با وجود تمایل وام‌گیرندگان به پرداخت نرخ بهره اعلام‌شده یا حتی نرخ بالاتر از آن، از پرداخت وام امتناع می‌ورزد. سهمیه‌بندی اعتبار به دو صورت انجام می‌شود. حالت نخست زمانی است که مؤسسه مالی از پرداخت وام، به هر میزان، به وام‌گیرنده خودداری می‌کند؛ حتی اگر وی تمایل به پرداخت نرخ بهره‌ای بالاتر هم داشته باشد.

1. Compensating Balances.

2. Credit Rationing.

حالت دوم زمانی است که مؤسسه مالی مایل به پرداخت وام است، لیکن سقف مبلغ وام را کمتر از مبلغ موردنظر وام‌گیرنده قرار می‌دهد (همان: ۱۱۲۸). حالت نخست به این دلیل به وجود می‌آید که بانک به دلیل مشکلات کژگزینی و کژمنشی که احتمال وقوع آنها در این حالت زیاد است، رد می‌کند و تسهیلات را پرداخت نمی‌کند؛ زیرا معمولاً افراد پرریسک خواهان چنین تسهیلاتی هستند. در این حالت اگر تسهیلاتی پرداخت شود، ریسک اعتباری افزایش می‌یابد. ولی در حالت دوم، بانک به منظور مقابله با کژمنشی، به وام‌گیرندگان وام می‌دهند، اما نه به اندازه‌ای که وام‌گیرندگان می‌خواهند؛ زیرا در صورت عدم بازپرداخت، زیان وارده به بانک کاهش پیدا می‌کند.

این گونه سهمیه‌بندی اعتبار، از این رو ضروری است که هرچه وام بزرگ‌تر باشد، منافع ناشی از کژمنشی برای وام‌گیرنده بیشتر است. بانک‌های تخصصی در حالت نخست به افرادی که هیچ‌گونه حسابی نزد این بانک نداشته‌اند و تازه‌حال از تسهیلات بانک نیز استفاده نکرده‌اند، به دلیل عدم شناخت متقاضی، تسهیلاتی اعطا نمی‌کند. ولی

در حالت دوم بانک با بررسی دقیق طرح و اطمینان از سودآوری و توجیه اقتصادی آن، به اعطای تسهیلات مبادرت می‌ورزد. در این مورد نیز منوط به ارتباط داشتن حساب و خوش‌حسابی فرد گیرنده تسهیلات است.

۶. روش‌های مدیریت کژگزینی و کژمنشی در طرح پیشنهادی مجلس شورای اسلامی

طرح پیشنهادی مجلس شورای اسلامی با امضای ۲۲۵ نفر از نمایندگان دوره دهم در تاریخ ۱۳۹۵/۷/۴ به ریاست محترم مجلس تقدیم گردید. با توجه به دغدغه و تسلط کارشناسان و صاحب‌نظران اقتصادی که در تدوین این طرح نقش داشته‌اند، انتظار می‌رود روش‌های مدیریت کژگزینی و کژمنشی به‌درستی شناخته شود و در متن طرح پیشنهادی راهکارهای مناسبی برای آن در نظر گرفته شده باشد. با عنایت به مواد این طرح، به نظر می‌رسد طراحان بر این مشکل واقف بوده و درصدد رفع آن برآمده‌اند. براین‌اساس این قسمت به راهکارهای ارائه‌شده برای مدیریت مشکل کژگزینی و کژمنشی در این طرح اختصاص یافته و جامعیت آن را نسبت به روش‌های ارائه‌شده در این مقاله موردبررسی قرار می‌گیرد. روش‌های مدیریت طرح مجلس به شرح زیر است:

۶.۱. ایجاد حاکمیت شرکتی^۱

حاکمیت شرکتی موجب می‌شود مدیران بانک، منافع سهامداران و سپرده‌گذاران و دولت و سایر ذی‌نفعان را رعایت نمایند و بدین‌ترتیب مدیران بانک‌ها در اعطای تسهیلات دقت لازم را به کار برده تا تسهیلات به بهترین نحو و در بهترین زمینه به شخص مورداعتماد بانک داده شود تا بدین‌وسیله از مشکل کژگزینی کاسته و در پی آن

۱. براساس ماده ۳۷، حاکمیت شرکتی تضمین می‌کند که مدیران بانک، منافع سهامداران و سپرده‌گذاران و دولت و سایر ذی‌نفعان را رعایت خواهند کرد. جلوگیری از مواجهه غیرمعقول بانک با انواع ریسک‌ها، تضمین سلامت فرایندهای حسابرسی، گزارشگری و کنترل داخلی بانک و ممانعت از تمرکز قدرت در بخشی از دستگاه مدیریتی بانک، از دیگر دستاوردهای حاکمیت شرکتی در بانک‌هاست. مواد مرتبط با حاکمیت شرکتی عمدتاً توسط بانک مرکزی پیشنهاد شده و مورد موافقت کمیته بازنگری در قوانین بانکی کمیسیون اقتصادی قرار گرفته است.

هنگامی که مشتریان بدانند که بانک منافع آنها را در نظر دارد و سپرده مشتریان را در طرح‌های مناسب به کار می‌گیرد، آنها نیز در دریافت تسهیلات و پرداخت آن، با تلاش خود پروژه به نتیجه مناسب دست یابند و به این ترتیب از مشکل کژمنشی نیز کاسته شود.

۶.۲. تفکیک انواع سپرده سرمایه‌گذاری^۱

بانک باید انواع سپرده را متناسب با انواع سلائق مشتریان خود (ریسک‌گریز یا ریسک‌پذیر بودن مشتری، نگاه کوتاه‌مدت یا بلندمدت داشتن، به دریافت‌های علی‌الحساب نیاز داشتن یا نداشتن و ...) تدارک ببیند و به آنان عرضه کند. زمانی که این تفکیک به درستی صورت گیرد و هر سپرده‌ای در طرح مناسب سرمایه‌گذاری شود و تسهیلات به شخص قابل اطمینان داده شود، از مشکل کژگزینی کاسته و چون در این بخش انتخاب به درستی صورت پذیرفته، مشکل کژمنشی نیز کمتر اتفاق می‌افتد. کارگروه مجلس در این قسمت درصدد است که با تفکیک انواع سپرده متناسب با سلائق مشتریان قبل از اعطای تسهیلات و بعد از آن، به ترتیب از دو مشکل کژگزینی و کژمنشی بکاهد.

۱. طبق ماده ۴۹، یکی از موارد اختلاف اولیه بانک مرکزی با کارگروه مجلس، تفکیک انواع سپرده‌های سرمایه‌گذاری بود. بانک مرکزی در پیش‌نویس لایحه، هیچ تفکیکی میان انواع سپرده‌های سرمایه‌گذاری قائل نشده و همانند وضعیت موجود که برگرفته از قانون فعلی و از ضعف‌های جدی آن است - کلیه سپرده‌های سرمایه‌گذاری را که بانک از سپرده‌گذاران دریافت می‌کند، درون استخر واحدی فرض می‌کند که بانک باید با اعطای تسهیلات از آن محل (با استفاده از انواع عقود با بازدهی ثابت و عقود با بازدهی متغیر)، کسب سود نموده، سود حاصله را پس از کسر سهم‌الشرکه و حق‌الوکاله خود به سپرده‌گذاران مسترد نماید. این رویه غلط در طول سال‌های گذشته باعث شد که تشخیص سود واقعی سپرده‌ها برای بانک‌ها و بانک مرکزی امکان‌پذیر نباشد و بانک‌ها عملاً سود ثابتی را از گیرنده تسهیلات دریافت و به سپرده‌گذار پرداخت کنند.

علت اصلی این ناهنجاری رفتاری در بانک‌ها - که زمینه‌ساز نفوذ ربا در نظام بانکی کشور شد - عدم تفکیک انواع سپرده‌گذاران، و به تبع، انواع سپرده‌هاست.

۶,۳. ارائه تسهیلات از محل سپرده‌های سرمایه‌گذاری خاص^۱

با اختصاص تسهیلات از محل «سپرده‌های سرمایه‌گذاری خاص» امکان بهره‌مندی بیشتر از عقود مشارکتی فراهم می‌شود. با وجود این این تسهیلات فقط برای عقود مشارکتی استفاده می‌شود و موجب می‌شود که دقت و نظارت بیشتری در اعطای آن عقود، هم در زمان اعطای تسهیلات و هم پس از آن اعمال شود؛ بنابراین با رعایت این موارد از بروز مشکلات کژگزینی و کژمنشی کاسته می‌شود. مطابق ماده ۵۶ و تبصره ۲ ماده ۶۱، فقط در صورتی می‌تواند بانکی اقدام به انعقاد قراردادهای مشارکتی نموده که توانایی اجرای درست این قراردادها را از ابتدا تا انتها داشته باشد.

۶,۴. رقابت در نرخ سود تحقق‌یافته^۲

رقابت بر سر نرخ سود علی‌الحساب موجب می‌شود که بانک‌ها برای جذب سپرده

۱. طبق ماده ۵۶ و تبصره ۲ ماده ۶۱، برای بهره‌مند شدن اقتصاد کشور از برکات عقود مشارکتی (توزیع ریسک‌های ناشی از تولید و ...)، ارائه تسهیلات از محل «سپرده‌های سرمایه‌گذاری خاص» -که طبق قانون از حداقل معینی کوچک‌تر نیست- براساس عقود مشارکتی انجام می‌شود. این تدبیر باعث خواهد شد بانک‌ها از فضای صوری‌سازی عقود (که به دلیل بی‌توجهی قانونگذار به واقعیت پیش‌گفته به آنان تحمیل شده) خارج شوند و عقود مشارکتی در مواردی که عملاً ممکن نیست، با عقود مبادله‌ای (که اجرای آنها به نظارت گسترده و پرهزینه نیازی ندارد) جایگزین شود. در ضمن اولاً: از ظرفیت پذیرش ریسک در سپرده‌گذاران به‌نحو مطلوب استفاده شود و ثانیاً: بانک‌ها در پوشش سپرده سرمایه‌گذاری خاص، و به بهانه ناتوانی از نظارت، اقدام به صوری‌سازی عقود نکنند.

۲. براساس ماده ۵۸، رقابت بر سر «نرخ سود علی‌الحساب»، به‌ناچار باعث افزایش نرخ سود تسهیلات و مآلاً افزایش هزینه تولید و تحمیل تورم به جامعه خواهد شد؛ درحالی‌که رقابت بر سر «نرخ سود تحقق‌یافته» علاوه بر اینکه به افزایش بهره‌وری بانک‌ها و رقابت آنها بر کاهش نرخ حق‌الوکاله‌شان خواهد انجامید، می‌تواند در کنترل «تورم ناشی از فشار هزینه (cost push inflation)» و ایجاد آرامش بیشتر در بازار پول مؤثر باشد. در صورت تصویب و اجرای این حکم، سپرده‌گذاران به‌جای اینکه بانک‌ها را براساس «وعده نرخ سود علی‌الحساب» آنها ارزیابی و انتخاب کنند، براساس «گزارش حسابرسی‌شده نرخ سود تحقق‌یافته» ارزیابی و انتخاب خواهند کرد. به‌نظر می‌رسد این، فقط راه جلوگیری از رقابت مسموم و مضر بانک‌ها بر سر نرخ سود علی‌الحساب است؛ پدیده‌ای که سال‌هاست «بخش پولی» کشور را به‌قیمت تضعیف «بخش واقعی» رونق بخشیده و جذاب نموده است.

بیشتر سود بیشتری پرداخته و همچنین در اعطای تسهیلات برای جبران سود سپرده‌ها این تسهیلات را با سود بیشتری اعطا کنند. در این صورت مشتریان با ریسک پایین برای گرفتن تسهیلات اقدام نمی‌کنند و بیشتر افراد ریسک‌پذیر تقاضای تسهیلات دارند؛ چون مشتریان ریسک‌پذیر انتخاب می‌شوند، مشکل کژگزینی رخ داده و همچنین پس از اعطای تسهیلات چون نرخ سود بالاست، مشتری یا در زمینه دیگر فعالیت خود را انجام می‌دهد یا مقدار سود را کمتر از واقع بیان می‌کند که این مورد، مشکل کژمنشی را ایجاد می‌کند. ولی با وجود نرخ سود تحقق‌یافته این دو مشکل به صورتی که در بالا توضیح داده شد، ایجاد نمی‌شوند. این طرح به دنبال به تصویب رساندن این است که به جای استفاده از نرخ سود علی‌الحساب از نرخ سود تحقق‌یافته استفاده شود تا از وقوع دو مشکل بکاهد.

۶.۵. کاهش ریسک سپرده‌گذاران^۱

بانک به منظور کاهش ریسک سپرده‌گذاران، برای تشکیل پروژه‌ها متناسب با اندازه و

۱. براساس تبصره ۴ ماده ۶۲ بانک‌ها می‌توانند به منظور کاهش ریسک سپرده‌گذاران، علاوه بر پروژه‌های مجزا، بسته‌هایی از چند پروژه را نیز از طریق جذب سپرده سرمایه‌گذاری خاص تأمین مالی کنند؛ مشروط بر آنکه هریک از پروژه‌ها واجد شرط مذکور در تبصره ۲ این ماده باشد. در این صورت سود حاصل از کلیه پروژه‌ها به صورت مشاع متعلق به دارندگان آن سپرده سرمایه‌گذاری خاص خواهد بود.

مطابق با تبصره ۲ همین ماده، با توجه به محدودیت سقف استفاده از تسهیلات بانکی برای بنگاه‌ها (براساس ماده ۱۰۰ طرح)، اگر بنگاهی مایل به اخذ تسهیلات براساس عقود مبادله‌ای است، می‌تواند مستقیماً از محل سپرده‌های سرمایه‌گذاری عام (که به همین منظور تجهیز شده است) تسهیلات بگیرد و نیازی به استفاده از سازوکار تجهیز سپرده خاص (که نسبت به سپرده عام دشوارتر و پرهزینه‌تر است) نخواهد داشت. نکته مهم دیگر در اختصاص سپرده خاص به عقود مشارکتی، استفاده از ظرفیت ریسک‌پذیری سپرده‌گذاران و مشارکت دادن واقعی آنان در عرصه کسب و کار و تولید است. اگر اعطای تسهیلات از محل سپرده‌های خاص (که به لحاظ مبلغ، «تسهیلات متوسط» محسوب می‌شود) براساس عقود مبادله‌ای مجاز دانسته شود، بانک‌ها به دلیل ریسک‌گریزی ذاتی که برای خود و مشتریان‌شان دارند، عقود مبادله‌ای را بر عقود مشارکتی ترجیح خواهند داد؛ درحالی‌که فلسفه ایجاد سپرده خاص، مشارکت دادن مردم در مخاطرات تولید و استفاده از ظرفیت ریسک‌پذیری آنهاست. بنگاه‌ها نیز در صورتی که پروژه موردنظر دارای سود انتظاری بالا و ریسک پایین باشد، استفاده از عقود مبادله‌ای را ترجیح خواهند داد.

اهداف نوع سپرده‌ها عمل خواهد نمود. به این صورت که برای هر نوع سپرده‌ای که سپرده‌گذاران در بانک باز می‌کنند، تعیین شود که در چه قراردادی و براساس چه نوع عقود به متقاضیان تسهیلات داده شود. بدین ترتیب سپرده‌گذاران با توجه به درجه ریسک خود در قراردادهای متفاوت سپرده‌گذاری می‌کنند. با این وضعیت بانک شناخت بهتری از مشتریان کسب نموده و در اعطای تسهیلات نیز با دقت عمل خواهد نمود که موجب کاهش ریسک کژگزینی و کژمنشی برای بانک می‌شود.

۶.۶. ایجاد صندوق‌های سرمایه‌گذاری خطرپذیر^۱

بانک‌ها با مجوز بانک مرکزی و در چارچوب قوانین مربوط می‌توانند با ایجاد صندوق‌های سرمایه‌گذاری خطرپذیر، اقدام به تجهیز و تخصیص منابع نمایند. با ایجاد صندوق‌های سرمایه‌گذاری خطرپذیر و با توجه به ریسکی بودن این سرمایه‌ها، بانک هنگام اعطای تسهیلات باید دقت بیشتری در شناخت مشتری و طرح وی انجام دهد تا تسهیلات با توجه به اینکه به طرح‌های مشارکتی اعطا می‌شود، به فرد مناسب داده شود تا مشکل کژگزینی به وجود نیاید؛ البته در بین افراد ریسک‌پذیر افراد بااطمینان نیز وجود دارند که بانک باید بتواند آنها را غربال نماید؛ اگر انتخاب به‌درستی صورت گرفت مشکل کژگزینی کاهش می‌یابد. باوجوداین چون منابع این صندوق برای فعالیت‌های نوآورانه هزینه می‌شود، بعد از اعطای تسهیلات، گیرنده تسهیلات باید تلاش خود را در زمینه موردنظر به کار گیرد و در طرف مقابل بانک باید نظارت مناسبی بر فعالیت مشتریان داشته باشد تا مشتری کم‌کاری یا پنهان‌کاری نکند؛ بدین وسیله مشکل کژمنشی

۱. براساس ماده ۷۳، بانک‌ها با مجوز بانک مرکزی و در چارچوب قوانین مربوط می‌توانند با ایجاد صندوق‌های سرمایه‌گذاری خطرپذیر، اقدام به تجهیز منابع و فروش واحدهای سرمایه‌گذاری صندوق به سپرده‌گذاران نمایند. منابع صندوق سرمایه‌گذاری خطرپذیر (اعم از واحدهای سرمایه‌گذاری فروخته‌شده، منابع دولتی و غیردولتی و ...) باید صرفاً برای تأمین مالی فعالیت‌های نوآورانه به‌صورت مشارکت در سود و زیان هزینه شود. آیین‌نامه نحوه تشکیل و فعالیت صندوق‌های سرمایه‌گذاری خطرپذیر به پیشنهاد مشترک بانک مرکزی و وزارت امور اقتصاد و دارایی، به تصویب هیئت‌وزیران می‌رسد.

نیز کاهش می‌یابد. با توجه به تأکید طرح مبنی بر هزینه منابع در فعالیت‌های نوآورانه، بانک باید در زمینه انتخاب مشتری و همچنین بعد از اعطای تسهیلات، نظارت درستی انجام دهد تا دو مشکل نامبرده کمتر به وجود آیند.

۶.۷. ایجاد سامانه جهت اطمینان از واقعی بودن عقد مشارکت^۱

مطابق ماده ۷۷، درخواست و اعطای هرگونه تسهیلات مبادله‌ای، از طریق سامانه‌ای که توسط هر بانک برای این منظور ایجاد می‌شود، مجاز خواهد بود. در صورتی که وجود این سامانه امکان حصول اطمینان از واقعی بودن عقد مشارکت را نیز فراهم می‌آورد؛ در این ماده در مورد عقود مشارکتی بحث نشده است. با استفاده از این سامانه بانک از طریق سایر بانک‌ها از سوابق مشتریان اطلاعات کسب نموده و در انتخاب مشتری دقت بیشتری به کار برده و از ایجاد مشکل کژگزینی کاسته و می‌توان این مشکل را مدیریت کرد.

۶.۸. ممانعت از تأخیر در بازپرداخت اقساط تسهیلات^۲

۱. در ماده ۷۷ تلاش شده که این مشکل تا حدودی مدیریت و از شدت آنها کاسته شود. براساس حکم مذکور در ماده ۷۷، عرضه‌کنندگان کالاها و خدمات در صورتی می‌توانند کالا و خدمات خود را با استفاده از تسهیلاتی که بانک به مشتری می‌دهد، بفروشند که معامله موردنظر را در سامانه‌ای که بانک به همین منظور طراحی کرده، ثبت کنند. مشتری هم درخواست خود را از طریق همین سامانه به اطلاع بانک می‌رساند و در صورت موافقت بانک، کالا یا خدمت توسط فروشنده به مشتری تحویل، و وجه آن از طریق سامانه به حساب فروشنده واریز می‌شود. هم‌زمان خریدار معادل مبلغ کالا به‌علاوه سود مرابحه به بانک بدهکار می‌شود. امتیاز اول این روش این است که عملیات خرید و فروش به صورت شفاف انجام می‌شود. خریدار، مالیات بر خرید (ارزش افزوده) و فروشنده، مالیات بر سود را می‌پردازد. از منظر بازدارندگی، از آنجاکه این روش برای طرفین ایجاد هزینه می‌کند، انگیزه آنها را برای تخلف (ارتکاب عقد صوری) کاهش خواهد داد.

۲. براساس ماده ۹۰ بانک مرکزی موظف است ظرف شش ماه از تاریخ ابلاغ این قانون، دستورالعمل شیوه‌های ممانعت از تأخیر در بازپرداخت اقساط تسهیلات را با استفاده از انواع سازوکارهای انگیزشی شامل مشوق‌ها و محدودیت‌های غیربانکی و بانکی (از جمله محدودیت در ارائه خدمات بانکی، کاهش رتبه اعتباری

با شیوه‌های مختلف می‌توان از تأخیر در بازپرداخت اقساط تسهیلات جلوگیری کرد. با استفاده از انواع سازوکارهای انگیزشی شامل مشوق‌ها و محدودیت‌های غیربانکی و بانکی (ازجمله محدودیت در ارائه خدمات بانکی، کاهش رتبه اعتباری تسهیلات‌گیرنده، اعمال محدودیت کلی یا جزئی در خدمات کارت‌های بانکی تسهیلات‌گیرنده و اعضای خانواده وی و ...)، می‌توان از عدم بازپرداخت تسهیلات جلوگیری کرد که یکی از روش‌های مدیریت کژمنشی محسوب می‌شود.

۶.۹. اعمال تنبیهات غیرپولی و پولی^۱

در طرح پیشنهادی عنوان‌شده، با اعمال تنبیهات غیرپولی مثل کاهش رتبه اعتباری یا ایجاد محدودیت در خدمات بانکی و مانند آن، موجب وادار ساختن افراد برای عمل طبق شرایط مندرج در قرارداد و خودداری از تخلف می‌شود. با اعمال این تنبیهات غیرپولی از بروز مشکلات کژمنشی کاسته می‌شود. همچنین گیرنده تسهیلات با علم به اینکه اگر تخلفی انجام دهد، مجبور به پرداخت جریمه خواهد بود، سعی در کنترل رفتار

→

تسهیلات‌گیرنده، اعمال محدودیت کلی یا جزئی در خدمات کارت‌های بانکی تسهیلات‌گیرنده و اعضای خانواده وی و ...) تهیه و به‌تصویب هیئت نظارت برساند.

یکی از معضلات فعلی این است که جریمه (یا وجه التزام) لزوماً کارآمد نیست. کسی که بنای پرداخت اصل و سود تسهیلات را نداشته باشد، جریمه را هم نخواهد پرداخت! چه‌بسا اعمال تنبیهات غیرپولی مثل کاهش رتبه اعتباری یا ایجاد محدودیت در خدمات بانکی و مانند آن، در انگیزه‌مند کردن و وادار ساختن افراد به پرداخت اقساط بانکی کارآمدتر باشد.

۱. براساس ماده ۹۰، چه‌بسا اعمال تنبیهات غیرپولی مثل کاهش رتبه اعتباری یا ایجاد محدودیت در خدمات بانکی و مانند آن، در انگیزه‌مند کردن و وادار ساختن افراد به پرداخت اقساط بانکی و اعطای تسهیلات کارآمدتر باشد. در صورت برقراری تنبیهات غیرمالی، می‌توان گیرندگان تسهیلات را در صورت تأخیر در پرداخت تسهیلات، فقط با ابزارهای غیرپولی تنبیه کرد.

همچنین مطابق ماده ۸۶ در عقود با بازده نامعین، در صورتی که گیرنده تسهیلات پرداخت مبالغی را در مواعد ذکرشده در قرارداد برعهده گرفته باشد و از پرداخت مبالغ مزبور خودداری ورزد، مشمول جریمه‌ای معادل نرخ سود مذکور در ماده ۵۹ (در آخرین هفته قبل از پرداخت) خواهد شد.

و اعمال خود، قبل و بعد از دریافت تسهیلات خواهد داشت که این مورد موجب کاهش کُزگزینی و کُزمنشی خواهد شد.

۶,۱۰. اخذ وثائق و تضامین^۱

بانک‌ها باید قبل از اعطای تسهیلات یا هرگونه تعهد، اطلاعاتی از عدم ممنوعیت متقاضی برای دسترسی به تسهیلات و سایر خدمات و همچنین اطلاعاتی در مورد طرح مشتری و زمان مناسب برای اجرای طرح موردنظر کسب کنند. این اطلاعات را می‌توان از طرق مختلف، ازجمله از سایر بانک‌ها بگیرد تا از این طریق اطلاعاتی از متقاضی تسهیلات کسب نموده و به افرادی که ریسک کُزگزینی بالایی دارند، تسهیلات پرداخت نشود. همچنین وجود وثیقه و ضامن سبب می‌شود که مشکل کُزمنشی کاهش یابد. این مورد از مهم‌ترین روش‌های مدیریت کُزگزینی و کُزمنشی است.

۶,۱۱. تشکیل مؤسسات اعتبارسنجی^۲

با تشکیل مؤسسات اعتبارسنجی، اگر بانک‌ها اطلاعات ریسکی مشتریان را ثبت کنند، وقتی شخصی متقاضی تسهیلات می‌شود و از بانک تقاضای تسهیلات دارد، بانک با استعلام از مؤسسه اعتبارسنجی اطلاعاتی در مورد شخص متقاضی به‌دست می‌آورد و با شناخت بهتری از متقاضی در مورد اعطای تسهیلات تصمیم می‌گیرد. دراین صورت

۱. طبق ماده ۹۷- بانک‌ها موظفند قبل از اعطای تسهیلات یا قبول هرگونه تعهد، از عدم ممنوعیت متقاضی برای دسترسی به تسهیلات و سایر خدماتی که متضمن ایجاد تعهد برای بانک است، اطمینان حاصل نمایند.

۲. براساس ماده ۱۱۰ تشکیل مؤسسات اعتبارسنجی می‌تواند توسط بانک‌ها و مؤسسات اعتباری یا سایر اشخاص صورت گیرد. بانک‌ها موظفند با رعایت ضوابط بانک مرکزی، اطلاعات موردنیاز برای رتبه‌بندی اعتباری اشخاص حقیقی و حقوقی را به مؤسسات موضوع این ماده ارائه نمایند. همچنین طبق ماده ۱۲۳، اشخاصی که در هریک از فرایند اعتبار اسنادی با قصد متقلبانه، درخواست گشایش اعتبار اسنادی نموده و در قبال گشایش اعتبار اسنادی، کالا یا خدمتی مبادله نمایند یا کالا یا خدمتی مبادله گردد که با اسناد تسلیمی به بانک مطابقت نداشته یا از بازپرداخت وجه اعتبار اسنادی خودداری ورزند، ضمن الزام به جبران خسارت وارده، در حکم کلاهبردار محسوب خواهند شد.

اگر متقاضی تسهیلات نیز از وجود این مؤسسه اطلاع داشته باشد، سعی می‌کند تخلفی انجام ندهد که منجر به بی‌اعتمادی بانک شود. در نتیجه با وجود مؤسسه اعتبارسنجی قبل از اعطای تسهیلات و کسب اطلاعات از متقاضی توسط بانک، از مشکل کژگزینی کاسته شده و در پی آن زمانی که بانک انتخاب درست را انجام داد، از مشکل کژمنشی نیز کاسته می‌شود. در این طرح پیشنهادی نیز تلاش بر این است به همین وسیله از وجود این دو مشکل کاسته شود.

۶.۱۲. آموزش قوانین به کارکنان بانک و مشتریان^۱

اعتقاد کامل به بانکداری اسلامی موجب اجرای صحیح آن خواهد شد و بالطبع عدم اعتقاد به آن، ضمانت اجرای آن را کاهش می‌دهد. زمانی که مسئولان، مجریان خوبی نباشند، مردم در تأسیس خواسته‌های اعتباری سردرگم می‌شوند و معاملات با مشکل مواجه می‌شود. بنابراین همان‌گونه که در طرح پیشنهادی نیز بیان شده است اگر کارکنان بانک و مشتریان اطلاعات لازم از طرح را کسب نمایند و با شناخت دقیق، قرارداد بین آنها منعقد شود، ابهامات و بی‌اطلاعی برای دو طرف از بین می‌رود و از وقوع مشکل کژگزینی کاسته می‌شود.

۱. براساس ماده ۹۴، بانک‌ها موظفند علاوه بر آموزش دقیق قانون و آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های مرتبط با آن به کارکنان خود، مشتریان خود را نسبت به ماهیت، شرایط و موضوع قرارداد موردنظر مطلع نمایند و یک نسخه از آن را در اختیار مشتری قرار دهند. یکی از دلایل ناآگاهی مشتریان بانک‌ها از احکام قانونی و اقتضائات و الزامات بانکداری بدون ربا این است که بانک‌ها براساس یک رویه معمول - و به اصطلاح قانون نانوشته - از تسلیم نسخه‌ای از قرارداد به مشتریان خود و ضامنان آنها امتناع می‌ورزند. این رویه غلط باعث شده است گیرندگان تسهیلات معمولاً از مفاد قراردادی که بین آنها و بانک منعقد شده، هیچ اطلاعی نداشته باشند و به همین دلیل، کسی که براساس عقد مباحه یا اجاره به شرط تملیک و مانند آن از بانکی تسهیلات گرفته است، معامله مزبور را این‌گونه گزارش می‌کند که: «وام ۲۴ درصد گرفته‌ام». حکم مذکور در انتهای ماده ۹۴ برای تصحیح رفتار بانک‌ها و الزام آنها به تسلیم نسخه‌ای از قرارداد به مشتری انشا شده است.

۶.۱۳. جبران خسارت^۱

مطابق ماده ۱۲۳ افرادی که قصد فریب بانک را داشته و پس از اعطای تسهیلات، قرارداد را مطابق با عنوان قرارداد استفاده ننمایند، بانک آنها را کلاهبردار محسوب خواهد کرد. بنابراین بانک با شناسایی این‌گونه افراد از پرداخت تسهیلات به آنها در دوره‌های بعدی خودداری کرده و درصدد است از وقوع دو مشکل گزگزینی و کژمنشی بکاهد.

۶.۱۴. تهیه صورت‌های مالی و انواع گزارش‌های استاندارد^۲

بانک با تهیه صورت‌های مالی و انواع گزارش‌ها امکان جستجوی سریع و فراخوان ماشینی داده‌ها و اطلاعات را فراهم می‌آورد. با این روش تلاش می‌کند به مدیریت انواع ریسک در نظام بانکداری، از جمله ریسک‌های گزگزینی و کژمنشی بپردازد.

۶.۱۵. نظارت^۳

اگر بانک مرکزی بر فعالیت‌ها و اقدامات بانک‌ها نظارت داشته باشد و بانک‌ها

۱. مطابق با ماده ۱۲۳- اشخاصی که در هریک از فرایند اعتبار اسنادی با قصد متقلبانه، درخواست گشایش اعتبار اسنادی نموده و در قبال گشایش اعتبار اسنادی، کالا یا خدمتی مبادله ننمایند یا کالا یا خدمتی مبادله گردد که با اسناد تسلیمی به بانک مطابقت نداشته یا از بازپرداخت وجه اعتبار اسنادی خودداری ورزند، ضمن الزام به جبران خسارت وارده، در حکم کلاهبردار محسوب خواهند شد.

تبصره- حکم این ماده شامل اشخاصی که با قصد متقلبانه اقدام به اخذ ضمانت‌نامه بانکی نمایند نیز می‌گردد.

۲. براساس ماده ۱۳۳ قسمت ج- تهیه صورت‌های مالی و انواع گزارش‌های استاندارد مربوط به مدیریت ریسک، حاکمیت شرکتی و کنترل داخلی و عملکرد هیئت‌مدیره و هیئت‌عامل بانک‌ها به‌منظور حصول اطمینان از ثبات و سلامت نظام بانکی کشور میسر شود.

۳. براساس ماده ۱۴۲، هیئت‌نظارت موظف است در چارچوب احکام این قانون، بر کلیه عملیات مربوط به تأسیس و فعالیت بانک‌ها نظارت نماید. تعیین نسبت‌های مالی احتیاطی از جمله نسبت کفایت سرمایه و نظارت بر رعایت نسبت‌های تعیین‌شده از وظایف هیئت‌نظارت است. مطابق با تبصره ماده ۱۵۵- منظور از اقدامات نظارتی، اقداماتی است که در راستای اعمال نظارت بر بانک‌ها در صلاحیت بانک مرکزی بوده و مشتمل بر اقدامات به‌عمل‌آمده در تمامی مراحل تأسیس، اعطای مجوز، نظارت بر فعالیت، تغییرات ثبتی، بازسازی، ادغام، انحلال و تصفیه می‌باشد.

همیشه وجود آن را احساس کنند، بانک‌ها نیز در فعالیتهای خود دقت بیشتری به کار می‌گیرند و قبل از اعطای تسهیلات، تقاضاهای ایجادشده به همراه پروژه موردنظر متقاضی را به‌درستی بررسی می‌کنند و بعد از اینکه طرح پذیرفته و تسهیلات پرداخت شد، بر اجرای درست و دقیق طرح در زمینه منعقدشده در قرارداد نظارت می‌کنند. دراین صورت به مدیریت کُزگزینی و کُزمنشی می‌پردازند.

به نظر می‌رسد در طرح پیشنهادی مجلس نسبتاً جامع به این موضوع نگاه شده است؛ ولی می‌توان بیان کرد که تنها استفاده از وثیقه و ضامن هم در مقاله و هم در طرح پیشنهادی عنوان شده؛ درعین حال به مواردی نظیر نظارت به آن پرداخته شده است. ولی نظارت در قالب اینکه بانک بر فعالیتهای گیرنده تسهیلات نظارت و کنترل داشته باشد تا گیرنده تسهیلات، تسهیلات دریافتی را در زمینه‌ای غیر از آنچه در قرارداد قید شده است، مصرف ننماید در طرح دیده نمی‌شود. بنابراین این مورد را می‌توان به‌عنوان آخرین ماده در فصل نهم طرح پیشنهادی مجلس بعد از ماده ۱۵۶، با عنوان، نظارت و کنترل؛ نظارتی که بانک بر گیرنده تسهیلات و فعالیتی که باید انجام شود، صورت می‌گیرد. همچنین می‌توان روش غربال‌گری را نیز پس از بیان نظارت و کنترل به‌عنوان یک ماده به این صورت که بانک ریسک‌های بد را از خوب غربال کند تا تسهیلات اعطایی برای بانک سودآور باشد.

در فصل پنجم طرح پیشنهادی مجلس از همان ابتدا، یعنی در ماده ۴۹ بیان شده که باید بین انواع سپرده‌های سرمایه‌گذاری تفکیک صورت گیرد تا سپرده‌ها در زمینه‌های مخصوص به خود هزینه شود. درعین حال پیشنهاد می‌شود علاوه بر این نوع تفکیک، می‌توان تفکیکی نیز بین مشتریان به‌عنوان یک ماده بعد از ماده ۴۹ اضافه نمود؛ به این صورت که مشتریان را از نظر ریسک‌پذیری، شناسایی توانایی فرد در انجام طرح موردنظر، زمان مناسب برای اجرای طرح و ... تفکیک نماید.

در ماده ۱۳۶ طرح پیشنهادی مجلس عنوان شده است که بانک مرکزی می‌تواند به منظور تضمین همکاری بانک‌ها در ثبت داده‌ها از ابزارهای انگیزشی همچون توسعه یا

محدود کردن مجوز ارائه خدمات بانکی، مجوز ایجاد شعبه و اعمال محدودیت در تراکنش‌های بین بانکی بهره جوید. بنابراین می‌توان پس از این ماده مبحثی با عنوانی رابطه بلندمدت بانک با متقاضیان تسهیلات نیز آورده شود. به این صورت که اگر یک گیرنده تسهیلات احتمالی، مدت زیادی نزد مؤسسه اعتباری حساب جاری یا پس‌انداز داشته است، متصدی تسهیلات می‌تواند به عملکرد قبلی حساب وی نگاه کند و اطلاعات زیادی درباره وی کسب کند.

همان‌طور که در ماده ۹۰ به چگونگی ممانعت از تأخیر در بازپرداخت اقساط تسهیلات پرداخته شده است، در اینجا پیشنهاد می‌شود که در این قسمت یک ماده بعد از ماده ۹۰ اضافه شود که نحوه تعهدات تسهیلات اعطایی به این صورت باشد که تعهد تسهیلات، عبارت است از تعهد بانک (برای یک دوره زمانی معین آتی) درخصوص در اختیار گذاشتن تسهیلات تا یک مبلغ معین و با یک نرخ سود ثابت.

با توجه به اینکه موجودی جبرانی در طرح پیشنهادی مجلس عنوان نشده که پیشنهاد اضافه نمودن آن را به بعد از ماده ۶۳ به این‌گونه که بانک با ملزم ساختن تسهیلات‌گیرنده به استفاده از یک حساب جاری نزد خود، می‌تواند عملکرد بنگاه درخصوص پرداخت چک‌هایش را، که متضمن اطلاعات خوبی درباره شرایط مالی تسهیلات‌گیرنده است، رصد کند. همچنین مورد سهمیه‌بندی اعتبار به بعد از ماده ۹۵ در بخش هشتم طرح با عنوان یک ماده که به دو صورت است: نخست، زمانی است که مؤسسه مالی از پرداخت تسهیلات، به هر میزان، به تسهیلات‌گیرنده خودداری می‌ورزد؛ حتی اگر وی تمایل به پرداخت نرخ سودی بالاتر هم داشته باشد. دوم، زمانی است که مؤسسه مالی مایل به پرداخت تسهیلات است، لیکن سقف مبلغ تسهیلات را کمتر از مبلغ موردنظر وام‌گیرنده قرار می‌دهد.

مقایسه روش‌های مدیریت کژگزینی و کژمنشی مقاله و طرح پیشنهادی مجلس

راهکارهای پیشنهادی در مقاله	راهکارها در طرح پیشنهادی مجلس
غریبال و نظارت	نظارت (ماده ۱۴۲، ۱۵۵)
رابطه بلندمدت با متقاضیان	
تعهدات تسهیلات اعطایی	
وثیقه	اخذ وثائق و تضامین (ماده ۹۷)
سهمیه‌بندی اعتبار	
	ایجاد حاکمیت شرکتی (ماده ۳۷)
	تفکیک انواع سپرده سرمایه‌گذاری (ماده ۴۹)
	ارائه تسهیلات از محل سپرده‌های سرمایه‌گذاری خاص (۵۶ و ۶۱)
	رقابت در نرخ سود تحقق یافته (ماده ۵۸)
	کاهش ریسک سپرده‌گذاران (ماده ۶۲)
	ایجاد صندوق‌های سرمایه‌گذاری خطرپذیر (ماده ۷۳)
	ایجاد سامانه‌ی اطمینان از واقعی بودن عقد مشارکت (ماده ۷۷)
	ممانعت از تأخیر در بازپرداخت اقساط تسهیلات (ماده ۹۰)
	اعمال تنبیهات غیرپولی و پولی (ماده ۹۰)
	تشکیل مؤسسات اعتبارسنجی (ماده ۱۱۰)
	آموزش قوانین به کارکنان بانک و مشتریان (ماده ۹۴)
	جبران خسارت (ماده ۱۲۳)
	تهیه صورت‌های مالی و انواع گزارش‌های استاندارد (ماده ۱۳۳)

نتیجه

الف) با وجود رشد چشمگیر بانکداری اسلامی، این صنعت با چالش‌هایی نیز همراه بوده است که توجه به آنها می‌تواند در استمرار مسیر رشد بانکداری بدون ربا اثر بسزایی داشته باشد. در همین راستا، عدم اجرای صحیح عقود مشارکتی یکی از چالش‌های اساسی بانکداری بدون رباست. بررسی نحوه اجرای عقود مشارکتی در بانک‌ها نشان می‌دهد آنچه در بانک اجرا می‌شود، با آنچه در فقه به عنوان مشارکت معرفی شده، به دلیل وضع شروط متعدد در قراردادهای مشارکت بانکی، دارای تفاوت‌های زیادی است. به نظر می‌رسد دلیل اصلی وجود این تفاوت به ماهیت و قابلیت‌های نهاد بانک از یک سو و ویژگی‌های عقود مشارکتی از سوی دیگر برمی‌گردد.

ب) عدم تقارن اطلاعات اشاره به وضعیتی دارد که در یک قرارداد مالی یکی از طرفین دارای اطلاعات بسیار کمتری از طرف دیگر است، که همین منجر به مشکلاتی از قبیل کژگزینی یا انتخاب بد می‌شود که افراد از وضعیت ریسک طرح یا سرمایه‌گذاری خود مطلع باشند. اما بانک از آن مطلع نباشد، در این صورت سیاست‌هایی که بانک ارائه می‌دهد نسبت به سیاست‌هایی که اگر امکان‌پذیر بود، به طور جداگانه ارائه دهد، کارایی کمتری دارند. کژمنشی وقتی مطرح می‌شود که مشتریان یک بانک بتوانند تعهدات خود به بانک را بدون اینکه خود بانک از آن مطلع شود، تحت تأثیر قرار دهند.

ج) بانک‌های تخصصی در اغلب کشورهای جهان، از جمله مؤسسات مهم توسعه‌ای به شمار می‌آیند که نقش آنها به عنوان ابزار اعمال سیاست‌های توسعه‌ای دولت، جلب مشارکت بخش خصوصی و هدایت منابع پولی و مالی به سمت امور تولیدی حائز اهمیت است. همین نقش‌ها را بانک‌های تخصصی در کشور ما نیز برعهده دارند و به عنوان تأمین‌کننده بخشی از منابع مالی موردنیاز بخش‌های اقتصادی کشور عمل می‌کنند.

د) بانک صنعت و معدن در شمار بانک‌های تخصصی قرار دارد و عملکرد خوبی داشته و می‌توان گفت که در اعطای عقود مشارکتی تا حدود زیادی، واقعی عمل می‌کند. در کنار استفاده از عقود مشارکتی (عقد مشارکت مدنی)، از عقود مبادله‌ای همچون سلف، جعاله و فروش اقساطی نیز استفاده می‌کند.

ه) بانک صنعت و معدن برای مدیریت کزگزینی و کژمنشی از راه‌های مختلفی استفاده می‌کند، از جمله: غربال‌گری و نظارت، ایجاد رابطه بلندمدت با مشتریان، تعهدات تسهیلات اعطایی، وثیقه، موجودی جبرانی و سهمیه‌بندی اعتبار.

و) روش‌های مدیریت کزگزینی و کژمنشی در طرح پیشنهادی مجلس عبارتند از: کاهش ریسک سپرده‌گذاران، ایجاد سامانه اطمینان از واقعی بودن عقد مشارکت، ممانعت از تأخیر در بازپرداخت اقساط تسهیلات، اخذ وثائق و تضامین، جبران خسارت، تهیه صورت‌های مالی و انواع گزارش‌های استاندارد و نظارت.

ز) تنها استفاده از وثیقه و ضامن، هم در مقاله و هم در طرح پیشنهادی عنوان شده است؛ در عین حال به مواردی نظیر نظارت به آن پرداخته شده است. ولی نظارت برگیرنده تسهیلات، در طرح دیده نمی‌شود؛ بنابراین این مورد را می‌توان به عنوان آخرین ماده در فصل نهم طرح پیشنهادی مجلس بعد از ماده ۱۵۶ اضافه نمود. همچنین می‌توان روش غربال‌گری را نیز پس از بیان نظارت به عنوان یک ماده آورد.

ح) در ماده ۱۳۶ طرح پیشنهادی مجلس عنوان شده است که بانک مرکزی می‌تواند به منظور تضمین همکاری بانک‌ها در ثبت داده‌ها از ابزارهای انگیزشی همچون توسعه یا محدود کردن مجوز ارائه خدمات بانکی، مجوز ایجاد شعبه و اعمال محدودیت در تراکنش‌های بین بانکی بهره جوید. بنابراین می‌توان پس از این ماده مبحثی با عنوانی رابطه بلندمدت بانک با متقاضیان تسهیلات نیز آورده شود تا خلأ آن از بین رود.

ط) همان‌طور که در ماده ۹۰ به چگونگی ممانعت از تأخیر در بازپرداخت اقساط تسهیلات پرداخته شده است، در اینجا پیشنهاد می‌شود که در این قسمت یک ماده بعد از ماده ۹۰ اضافه شود که نحوه تعهدات تسهیلات اعطایی را بیان نماید.

ی) موارد دیگری که لازم به ذکر است و پیشنهاد استفاده از آنها را در طرح داریم، عبارتند از: موجودی جبرانی که پیشنهاد اضافه نمودن آن را به بعد از ماده ۶۳ و همچنین مورد سهمیه‌بندی اعتبار به بعد از ماده ۹۵ در بخش هشتم طرح را ارائه نموده‌ایم.

منابع

الف) فارسی

۱. جمشیدی، سعید، بانکداری اسلامی: اصول و قواعد سپرده‌ها، تسهیلات اعطایی و ابزارهای مشتقه تأمین مالی، ویراستار علی اصغر علیزاده، تهران: گپ، چاپ ۴، ۱۳۹۲.
۲. صادقی، حسین و حمید آسایش، «عدم تقارن اطلاعات در بازار کالا و لزوم آموزش مبانی اقتصاد اسلامی»، فصلنامه علمی-ترویجی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره ۱۱، تابستان ۱۳۹۴.
۳. طالبی، محمد و حسن کیانی، «ریشه‌یابی چالش‌های استفاده از عقود مشارکتی در نظام بانکداری جمهوری اسلامی ایران»، تحقیقات مالی اسلامی، سال ۱، شماره ۲ (پیاپی)، بهار و تابستان ۱۳۹۱.
۴. طغیانی، مهدی و زیبا صادقی، «تحلیل مسئله اطلاعات نامتقارن در نظام بانکداری بدون ربا و راهکارهای آن»، مجموعه مقالات بیست و پنجمین همایش بانکداری اسلامی، تهران، مؤسسه عالی آموزش بانکداری ایران، شهریور ۱۳۹۴.
۵. قنبری، حسنعلی و سیدآیت‌الله تجلی، «تجربه دو دهه بانکداری بدون ربا و چالش‌های پیش‌روی آن: ابعاد نظری، ساختاری و اجرایی»، مجموعه مقالات پانزدهمین همایش بانکداری اسلامی، مؤسسه عالی بانکداری ایران، چاپ ۱، شهریور ۱۳۸۳.
۶. گزارش کمیسیون اقتصادی پیرامون طرح قانونی، عملیات بانکی بدون ربا و نحوه مدیریت بانک‌ها.
۷. ملاکریمی، فرشته، «بررسی فقهی اقتصادی وثایق بانکی در بانکداری اسلامی»، ماهنامه داخلی بانک اقتصاد نوین، شماره ۵۴، شهریور ۱۳۹۲.
۸. موسویان، سیدعباس، «الگوی جدید بانکداری بدون ربا»، مجله اقتصاد اسلامی، سال ۶، پاییز ۱۳۸۵.

۹. میرجلیلی، سیدحسین، «اقتصاد اطلاعات نامتقارن»، مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی، سال ۲۴، شماره ۲۶۹-۲۷۰، بهمن و اسفند ۱۳۸۸.
۱۰. میشکین، فردریک اس و استانلی ایکینز، بازارها و نهادهای مالی، پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ترجمه حمید کردبچه، تابستان ۱۳۹۱.
۱۱. میلانی، سیدعلی، «مشکلات و راهکارهای تأمین منابع در بانکهای تخصصی»، مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات هشتمین سمینار بانکداری اسلامی، منابع و مصارف در بانکداری اسلامی، مؤسسه عالی بانکداری ایران، بانک مرکزی ایران با مشارکت سیستم بانکی ایران، شهریور ۱۳۷۶.
۱۲. نصرآبادی، داوود و احمد شعبانی، «چالش‌های بانک در اجرای قرارداد مشارکت در سود و زیان و راهکارهای آن»، مطالعات اقتصاد اسلامی، شماره ۱۱، ۱۳۸۷.
۱۳. نصرالهی، خدیجه و ناصر جانی اشنی، «تحلیل عوامل تأثیرگذار بر ریسک اعتباری بانک‌های تجاری ایران»، مجموعه مقالات بیست و پنجمین همایش بانکداری اسلامی، ۱۳۹۳.
۱۴. نظری، حسن‌آقا، «نظریه مشارکت در سود و زیان، چالش‌ها و راهکارها»، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، سال ۸، شماره ۲۹، بهار ۱۳۸۷.
۱۵. وایسر، هانس، مدیریت مالی اسلامی (اصول و کارکردها)، ترجمه مهدی صادقی شاهدانی و حسین محسنی، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۰.

(ب) انگلیسی

1. Iman Sugema, M. Iqbal Irfany 2014, "Mathematical Assessment on the Robustness of PLS Mechanism Against Adverse Selection and Moral Hazard Problems", Applied Mathematical Sciences, Vol. 8, 2014, no. 13, 633 – 644.